

Снежана А. Хасанагић Ђорђин
(Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет, Докторске
студије Језика и књижевности)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'373.7:811.511.141'373.7
DOI 10.19090/prj.2023.54.93-111
Примљен: 31. 7. 2023.
Прихваћен: 19. 9. 2023.

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА СОМАТИЗМОМ *НУАК/ВРАТ* У МАЂАРСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

Фразеологизми представљају опште, безвременске истине настале на основу човековог искуства. Како се прва човекова искуства базирају на спознаји конкретног, телесног, онда не чуди што је он користио управо делове тела да разуме и искаже апстрактне категорије. Отуда су соматизми веома заступљени у фразеологији сваког језика, чему у прилог говори и наше истраживање.

Циљ нашег истраживања јесте утврђивање сличности и разлика између два језика, српског и мађарског, на примерима фразеологизама који садрже соматизам *нуак/враӣ*. Полазни језик у истраживању је мађарски. Корпус је ексцерпиран из српских и мађарских описних и фразеолошких речника и чини га 51 фразем на мађарском језику.

Српски и мађарски језик су генеалогски и типолошки посве различити језици и разлике међу њима манифестују се на свим језичким нивоима. Међутим, не смемо да занемаримо чињеницу да су у питању језици који читав миленијум коегзистирају на просторима Панонске низије. Разлике које проналазимо у фразеологизмима одсликавају пре свега културне специфичности једног народа, док се сличности могу објаснити помоћу културних, социјалних и историјских веза, као и универзалним истинама до којих су носиоци двају језика долазили независно једни од других.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српски језик, мађарски језик, фразеологија, соматизам, *нуак/враӣ*.

¹ Нарочито захваљујем својим менторима, проф. др Едити Андрић и проф. др Милану Ајдановићу, на помоћи, подршци и корисним сугестијама.

1. Увод

Оно што је заједничко фразеологизмима у свим језицима јесте да они „садрже опште, безвремене истине, искристалисане током деценијских, односно вековних човекових искустава” (Andrić 2019: 360). Као такви они одсликавају „начин живота и културолошке чиниоце појединих народа” (isto: 360).

Прва човекова искуства „у вези су с изгледом и деловима тела, те разноврсним телесним активностима и функцијама” (Штасни – Штрбац 2017: 7). „Развој људске свести ишао је у правцу уопштавања тог знања тако да је човек много апстрактније категорије почео да поима и да о њима размишља, служећи се обрасцима из телесног домена” (исто: 7).

Соматизми као семантичко поље представљају фразеолошке и језичке универзалије. Веома су потентни на творбеном, семантичком и фраземотворном плану, те отуда не чуди што су веома заступљени у фразеологији сваког језика, чему у прилог говори и наше истраживање.

Предмет истраживања у овом раду јесу фразеолошке јединице у мађарском и српском језику које као конституент имају соматизам *пуак/враӣ*. Разлог за одабир баш овог соматизма лежи у томе што, иако су многи соматизми обрађени из угла српског, али и мађарског језика,² то није случај и с фраземима с лексемом *пуак/враӣ* као конституентом, те није урађена ни њихова контрастивна анализа. Други разлог за одабир управо овог соматизма јесте његов фразеолошки потенцијал јер, иако по обиму не спада у водеће (попут *главе*), није ни творбено јалов.

У анатомском смислу врат представља део тела који повезује главу и труп. Врат се састоји од седам вратних пршљенова, од којих се први наслања на лобању, а седми продужава у кичмени стуб и на тај начин представља везу између централног и периферног нервног система, односно мозга и кичмене мождине. У врату су смештени важни крвни судови попут каротида, затим нерви, мишићи и органи попут грла, душника и штитне жлезде. Вратни мишићи омогућавају покрете главе и врата. Многобројне функције врата

² Контрастивним истраживањима српског и мађарског језика из области соматске фразеологије у највећој мери бавила се Е. Андрић.

чине га врло сложеним и рањивим делом тела веома битним за човека, што је морало имати одјека и у творби фразеологизама различитих језика. Отуд је циљ истраживања утврђивање сличности и разлика између два језика када је у питању место лексеме *vrai* унутар њихових фразеолошких система.

Српски и мађарски језик су генеалошки и типолошки посве различити језици и разлике међу њима манифестују се на свим језичким нивоима. Разлике које проналазимо у фразеологизмима одсликавају пре свега културне специфичности једног народа, док се сличности могу објаснити помоћу културних, социјалних и историјских веза, као и универзалним истинама до којих су носиоци двају језика долазили независно једни од других (Andrić 2016: 87).

„Сасвим је разумљиво што се код генетски сродних народа који имају слично културолошко наслеђе фразеолошки изрази често поклапају, али ово се дешава и код култура које дуги низ векова егзистирају једне поред других, као што је то случај са Мађарима и Србима.”

(Andrić 2016: 15, 16)

У конкретном случају говоримо о читавом миленијуму.

2. Корпус

Корпус за анализу ексцерпиран је из фразеолошких и описних речника мађарског и српског језика.

Полазни језик у истраживању јесте мађарски језик. Разлог за овакав приступ лежи у томе што је мађарски језик знатно богатији једнојезичним фразеолошким речницима него што је то случај са српским језиком, те смо стога очекивали импозантнију грађу на мађарском језику и зато га узели као полазну тачку.

Целокупну грађу на мађарском језику преузели смо из *Мађарско-српској фразеолошкој речника* (у рукопису) Едите Андрић. Овај речник резултат је вишегодишњег рада професорке Андрић у коме су обухваћени сви релевантни извори на мађарском језику, као и њихови српски еквиваленти. Грађу чини 51 фразем на мађарском језику и око 60 фразама на српском језику.

3. Методологија рада

„Као посебан тип језичких јединица фразеологизми испољавају особености на плану граматичке структуре, лексичког састава, значења и употребе, при чему се сваки од ових аспеката може појединачно осветлити.”

(Штрбац 2012: 105)

У конкретном истраживању бавићемо се највише структуром, значењем и употребом фразеологизама, настојећи да описом појава у полазном и циљном језику, као и поређењем добијених резултата у два језика, дођемо до закључака који би даље могли да се пореде с другим радовима ове врсте. Такође, верујемо да ћемо овим истраживањем допринети контрастивним истраживањима фразеологизама у српском и мађарском језику.

4. Анализа грађе и резултати истраживања

4.1. Семантички потенцијал лексема *nyak* и *vrai*

Најпре ћемо дати преглед значења лексема у оба језика. Значења смо ексцерпирани из релевантних описних речника најприближнијег обима у два језика, а то су шестотомни *Речник српскохрватскога књижевног језика* (1967–1976) и седмотомни *Magyar nyelv értelmező szótára* (1959–1962):

nyak fn 1. Az emberi v. az állati testnek a fejet a törzssel összekötő része. [...] (átvitt értelemben) a) a jellemszilárdság jelképeként; b) a konokság jelképeként [...] 2. (átvitt értelemben) <Állandósult szókapcsolatokban> az ember mint vmely teher, kellemetlenség hordozója, részese. [...] 3. (átvitt értelemben, bizalmas) <Csak néhány állandósult szókapcsolatban az életnek v. az épségben maradásnak a jelképeként.> [...] 4. A ruhának az a része, amely a nyakat takarja [...] 5. <Vmely edényen> az ember v. az állat nyakához hasonlóan elvékonyodó, szűkülő felső rész. [...] 6. Hegedűnek, bőgőnek, brácsának v. csellónak az a vékonyabb része, amelyet a rajta játszó személy a kezével át szokott fogni. [...] 7. (építészet) <Oszlopon> közvetlenül az oszlopfő alatti rész. 8. (műszaki nyelv) <Tengelyen v. más alkatrészen> a vastagabb végek között levő keskenyebb, kisebb átmérőjű rész.

[...] ³ **врат**, м 1. анат. део тела који спаја главу с трупом [...] 2. део неког предмета који спаја његова два дела; сужени или тањи део неког предмета [...]

На први поглед могло би се закључити да у мађарском језику лексема *нуак* има много више значења него што је то случај са лексемом *враӣ* у српском језику. Ипак, увидом у остале доступне описне речнике српског језика, пре свега *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, књига 3 (1965), видимо да то ипак није тако.⁴ У РСАНУ значења лексеме *враӣ* наведена су у пет тачака, од којих неке имају чак десет подзначења. Осим различите интерпретације у различитим речницима, суштинске разлике у значењу лексема *нуак/враӣ* нема.

Када говоримо о примарном значењу лексема, можемо приметити да је оно истоветно у свим описним речницима српског и мађарског језика. Приказ секундарних значења лексема у конкретном истраживању није релевантан јер је настанак готово свих фразеологизама индукован основним значењем лексеме, те се стога њима нећемо подробније бавити.

У српском језику постоји синоним за лексему *враӣ*, а то је *шија*. Постоји и фразеологизам који сведочи о томе – *није шија, не̄о враӣ* у значењу ‘то је једно те исто, једнако је, нема никакве разлике’. Ипак, о томе да је *шија*, за разлику од лексеме *враӣ*, на периферији српског лексикона јасну потврду пружа податак да је *шија* конституент тек 9 фразеологизама, а *враӣ* налазимо у око 60.

³ **врат**, именица 1. део тела људи или животиња који повезује главу са торзом/трупом. [...] (фигуративно/пренесено значење) а) симбол снажног карактера б) симбол тврдоглавости, упорности [...] 2. (пренесено значење) <у сталним спојевима речи/у изразима>, човек, особа као носилац терета, неугодности, непријатности [...] 3. (пренесено значење), <само у неким окамењеним спојевима речи> као симбол живота, здравља, неповредивости [...] 4. део одеће који покрива врат [...] 5.<код посуда> горњи део који се сужава, налик врату човека или животиња [...] 6. део неких инструмената (виолина, бас, виола), тањи део који особа која свира инструмент (музичар) обухвата руком [...] 7. (у архитектури) део испод највишег и најширег дела стуба 8. (у техници) ужи део мањег пречника између дебљих крајева [...] (прев. аутор рада).

⁴ У даљем тексту РСАНУ.

Поред лексеме *шија*, у РСАНУ налазимо да је и *јуша*, у значењу 1. б), синоним лексеме *враӣ*. На основу описне дефиниције лексеме *јуша* не бисмо могли извести овакав закључак, но фразеологизми са саставницом *јуша* у којима се као алтернативни конституент јавља *враӣ* говоре у прилог овоме. У грађи налазимо пет оваквих примера: *бӣӣи до јуше/враӣа задужен* (у *дӯовима*) ‘бити преко мере задужен’; *држа̄ӣи ко̄а за јушу/враӣ* ‘имати кога у власти, овисности’; *ме̄ӣнӯӣи коме нож̄ ѿод јушу/враӣ* ‘довести кога у тежак, безизлазан положај; присилити/приморати кога на што’; *нож̄ му је ѿод јушом/враӣом* ‘налазити се у великој непосредној опасности, бити у стисци/у тешкој ситуацији’; *сӣе̄ӣнӯӣи/иче̄ја̄ӣи/ухва̄ӣӣи ко̄а за јушу/враӣ* ‘имати кога у власти, присилити кога на покорност, послушност’.

С друге стране, што представља оштру разлику у односу на стање у српском језику, у мађарском лексема *пуак* нема синониме. Стога, логично, у мађарском језику изостаје фразеолошки еквивалент који би одговарао раније наведеном примеру *није шија, не̄о враӣ*.

4.2. Формална анализа

У грађи проналазимо примере потпуне формалне и семантичке еквиваленције са саставницом *пуак/враӣ*. Како Е. Андрић наводи, овакви примери „најчешће произилазе из заједничке европске културне позадине и традиције мађарског и српског народа, али и универзалних запажања о свету и односима у њему” (Andrić 2016: 102).

Од укупно 51 фразеолошке јединице на мађарском језику, у 23 примера имамо формалне и семантичке еквиваленте, што чини 45% укупне грађе.

Табела 1: Формални и семантички еквиваленти фразеологизама у српском и мађарском језику

мађарски језик	српски еквивалент
<i>kitekeri/kicsavarja/kitöri a nyakát vkinek</i>	заврнути неке шију/враӣ
<i>kitöri a nyakát</i>	ломити враӣ
<i>leráz a nyakáról vkit/vmit</i>	скинути ко̄а/шӣа са враӣа/рбаче
<i>a nyakába akaszt vkinek vmit</i>	обесӣти неке нешӣо о враӣ
<i>a nyakába borul vkinek</i>	обесӣти/бацити се/йасити/ неке око враӣа
<i>a nyakába ragaszt/varr vkinek vkit</i>	йрикачити/наӣоварӣти неке неко̄а/нешӣо на враӣ
<i>a nyakába veszi a terhet/nyűgöt</i>	наӣоварӣти себи шӣа на враӣ; навӯћи/узеӣти беду на враӣ
<i>a nyakán van a kés</i>	има̄ти нож йод враӣом/йушом
<i>a nyakán lóg/ül vkinek</i>	висӣти/седе̄ти ко̄е за враӣом
<i>a nyakán marad (vmi)</i>	ос̄та̄ити ко̄е на враӣу (за враӣом)
<i>a nyakán van (vmi)</i>	бӣти ко̄е нешӣо за враӣом
<i>a nyakára hág vkinek/vminek</i>	с̄та̄ити ⁵ неке/нечему (но̄ом, йе̄йом) за враӣ
<i>a nyakára hoz/küld vkit/vmit</i>	йосла̄ити/говесӣти/наӣоварӣти ко̄а/шӣа неке на враӣ
<i>a nyakára ül vkinek</i>	сесӣти неке за враӣ
<i>nyakig hagy a szarban (vkit)</i>	ос̄та̄авити ко̄а у йовнима до йуше ⁶
<i>nyakig úszik/ül az adósságban</i>	йлива̄ити/йрца̄ити у дӯйовима; задужити се йреко (до) враӣа
<i>nyakon fog/ragad (vkit)</i>	ухва̄ити/хва̄ити неко̄а за йушу/враӣ

⁵ У мађарском језику коришћен је глагол јачег интензитета, *nāязити*, док се у српском језику интензитет појачава навођењем средства којим се врши радња.

⁶ Потврду за овај фразеологизам не проналазимо ни у једном од фразеолошких и описних речника. Ипак, као изворни говорници српског језика, ми знамо да овај фразеологизам постоји и да се користи. Изостанак конкретнoг фразеологизма из релевантних речника можда се може објаснити тиме да је овај фразеологизам преузет из мађарског језика, у којем постоји у идентичном лексичком склопу с тим да у мађарском језику имамо лексему *nyak*, док у српском језику имамо делимичан синоним лексеме *враӣ* – *йуша*, о чему је било речи раније у тексту. Изостанак се може, можда и пре, објаснити аутоцензуром лексикографа због конституента *йовнима*, која спада у донекле табуизирану лексику.

<i>nem hajlik a nyaka</i>	<i>не савијајџи/џовијајџи кичму/врајџи⁷</i>
<i>nyűg a nyakán</i>	<i>бијџи бега на нечијем врајџу</i>
<i>pert akaszt vkinek a nyakába</i>	<i>најџоваријџи коме џарницу на врајџ</i>
<i>szorul/szűküül a hurok a nyakán/a nyaka körül</i>	<i>сџеже се обруч око која; сџеже се некое уже/омча око врајџа</i>
<i>vkinek a nyakára teszi a kötelet</i>	<i>сџавијџи некое омчу око врајџа</i>
<i>vkinek a nyakára ültet/visz vkit</i>	<i>довесџи/најџоваријџи некое некоја; најџоваријџи некое бега на врајџ</i>

Појављује се неколико примера у којима је само један сегмент фразеологизма другачији или изостаје.

Табела 2: Делимични формални еквиваленти фразеологизама у српском и мађарском језику

мађарски језик	српски еквивалент
<i>behúzza a nyakát</i>	<i>увуђи ројове</i>
<i>kolonc vkinek a nyakán</i>	<i>бијџи камен на чијем врајџу</i>
<i>a nyakába szó/varr vkinek vmit</i>	<i>џрикачијџи/најџоваријџи некое нешијо на врајџ</i>
<i>a nyakába szakad vmi</i>	<i>навуђи бега на врајџ</i>
<i>nyakába vesz vmit</i>	<i>узејџи/џрихвајџијџи нешијо на своја џлеђа</i>
<i>nyakon csíp (vkit)</i>	<i>шчејајџи која за врајџ</i>
<i>nyakon ragadja az alkalmat</i>	<i>ујрабијџи џрилику⁸</i>

Затим, неколико фразеологизама у мађарском језику региструје лексему *nyak*, док се у српском језику уместо *врајџ* појављује лексема *џлава* или пак *живоџи*. Ови примери би евентуално могли указивати на то да се врату као делу тела у мађарском језику придаје веђа важност него што је то случај у српском језику. Међутим, да ли је овај закључак тек нешто више од пуке спекулације, могли бисмо утврдити тек неким веђим истраживањем.

⁷ У грађи не налазимо потврду за негирани облик овог фразеологизма, међутим, како постоји потврдни облик, на основу њега смо извели одрични (који се свакако јавља у говору).

⁸ У српском еквиваленту изостављен је део „за врат”.

Табела 3: Семантички еквиваленти са конституентима *глава* или *живот* у српском језику

мађарски језик	српски еквиваленти
<i>felteszi a nyakát (vmire)</i>	<i>сīавиīи ілаву на іањ</i>
<i>félti a nyakát</i>	<i>ілашииīи се за свој живоиī</i>
<i>ketény a nyaka</i>	<i>човек дренове ілаве; іиврда ілава</i>
<i>a nyakába kerül(het)</i>	<i>кошиіаіиīи/сīајаіиīи (некоіа/нешиіо)</i>
	<i>ілаве/живоиіа</i>
<i>a nyakamat teszem rá!</i>	<i>сīавіам ілаву на іањ!</i>

У 15 мађарских примера с фразеологизмом који у себи садржи лексему *nyak*, у српском језику се као еквивалент не појављује фразеологизам са саставницом *враиī* нити неким његовим синонимом.

4.3. Концептуални домени именица *nyak/vraiī*

Фразеологија указује „на принципе концептуализације стварности помоћу делова тела, што одражава улога соматизма као мотиватора фразеолошког значења” (Штрбац – Штасни 2017: 133).

„Установљено је да се датом фразеолошком скупином најчешће обележавају домени који су најнепосредније повезани с делом тела обележеним соматизмом у фразеолошком саставу – унутар сваке фразеолошке скупине преовлађују значења из истог домена у којем се налази и сам соматизам... Тиме се метонимијски образац *део тела* → *функција коју обавља* показује као најпродуктивнији... Овакву правилност не испољавају изрази у чијем су саставу лексеме са значењем делова тела који нису спецификовани у погледу функције, тј. не везују се ни за једну животну активност, процес или стање посебно”

(Штрбац – Штасни 2017: 133, 134)

При дефинисању концептуалних поља водили смо се, најпре, доменима из релевантне литературе, које смо по потреби адаптирали према нашој грађи.

4.3.1. Карактер и својства

Особу која је тврдоглава можемо описати фразеологизмом *kemény a nyaka* ‘човек дренове главе, тврда глава’⁹ што, у зависности од контекста, можемо тумачити као позитивну или негативну карактерну црту. Ипак, крајње интензивну тврдоглавост најпре ћемо сматрати негативном особином. Посматрано у ширем смислу, *kitekeri az üveg nyakát* ‘докрајчити флашу, исцедити флашу’ може означавати човека који има проблем с алкохолом, алкохоличара. Наредна два фразеологизма – *a nyakára jár vkinek* ‘висити код некога’ и *a nyakára jön/megy vkinek* ‘бити незван, ниmio, непожељан гост код некога’ – могли бисмо сврстати и у домен међуљудских односа. Међутим, сматрамо да временски и учестало непримерено борављење код некога (што је случај у првом примеру) означава досадну, нападну и некултурну особу, што и те како осликава и карактер особе. Такође, особа која некуд одлази незвана и непожељна може се сматрати некултурном и невоспитаном.

Појава да неки фразеологизам може одговарати двама доменима није реткост. Напротив, често је тешко прецизно одредити припадност једном, односно другом домену. У конкретном истраживању трудићемо се да фразеологизме ипак одредимо као припаднике одређених домена, с тим што остављамо могућност и за другачије тумачење.

Особу која *oйали/одвали/удару некоме шамар* могли бисмо окарактерисати као агресивну, грубу, односно, у зависности од контекста, надмену. Ипак, мађарски глагол *legyint* у еквиваленту *nyakon legyint vkit*, прилично је благ и пре значи ‘овлаш ударити, ћушнути’. Такав потез би у том случају пре могао да се тумачи као реакција у афекту иначе мирне особе.

Особа за коју се каже *a nyakuk köz  cserd t* ‘ударити/лупити шаком о сто, смирити страсти’ јесте особа која је ауторитет некоме, која има

⁹ Г. Штрбац и Г. Штасни (2017) у изразу *имайи ишвргу љаву* посматрају *ишвргу љаву* као „фразеолошко средство с придевима којима се у примарним семантичким реализацијама истиче својство отпорности на било какве спољашње утицаје”, односно „сугеришу неку врсту неспособности интелектуалног реаговања на спољашње информације”. Ауторке наводе да се овим и оваквим фразеологизмима означава *умна ојраниченосиј* и *љуйосиј* (Штрбац – Штасни 2017: 80). Ми бисмо још додали да је особа која има *ишвргу љаву*, такође, *ишврдојлава, недоказна особа*.

способност да прекине свађу, пресуди и смири њене актере. Неке карактерне особине је неопходно описно исказати, док неке, као што је у случају *nem hajlik a nyaka* ‘не савијати/повијати кичму/врат’, можемо исказати једном речју – поноситост, бескомпромисност или *nyakon ragadja az alkalmat* ‘уграбити прилику’ сналажљивост, способност.

Израз *vkinek a nyakán élősködik* ‘беле руке туђ посао милују, живети на туђ рачун/некоме на грбачи’ представља љењу особу, „паразита”, док изрази *nyakába veszi a terhet/nyűgöt* и *nyakába vesz vmit* ‘преузети шта на своја плећа, натоварити себи шта на врат’ представљају одговорну, пожртвовану особу.

Говорећи о карактерним особинама приказаним кроз фразеологизме са саставницом *nyak*, можемо закључити да они осликавају углавном негативне особине осим у примерима *a nyakuk közé cserdít, nem hajlik a nyaka, nyakon ragadja az alkalmat* и *nyakába vesz vmit*.

Интересантно је да се у само два примера у српском језику појављује еквивалент који садржи лексему *враӣ*, на основу чега можемо извести закључак да у српском језику фразеологизми с лексемом *враӣ* нису репрезентативни када су у питању домени телесних (што је случај и у мађарском језику), као ни карактерних особина човека (што није случај у мађарском језику).

4.3.2. Кретање

Фразеологизме *a nyakába/nyaka közé kapja/szedi/veszi a lábát* ‘узети пут под ноге, дати петама ветра/крила/ватру’, *a nyakába veszi a várost/országot/világot* ‘узети пут под ноге, кренути у обилазак града/земље/света’ и *vándortarisznyát akaszt/vesz a nyakába* ‘кренути/упутити се у бели свет, узети пут под ноге, проскитати се’ обједињује заједничка архисема – путовање, с тим што сматрамо да трећи фразеологизам поседује нијансу пејоративног значења због лексеме *vándortarisznya*, што би значило ‘торба луталице’. Четврти фразеологизам из овог домена – *kitöri a nyakát* ‘сломити се/поломити се (ходајући или при паду), ломатати се некуда, ломити врат’ односи се на кретање по неприступачним или неравним теренима, што за последицу може да има озбиљне телесне повреде.

4.3.3. Међуљудски односи

Концептуално поље међуљудских односа показало се као најпродуктивније у нашем истраживању. Наиме, 20 фразеологизама припада овом домену.

Посматрајући ову групу фразеологизама, можемо извести општи закључак да се њима углавном осликавају негативни међуљудски односи при којима једна страна доводи другу у непосредну, чак животну опасност: *kitekeri/kicsavarja/kitöri a nyakát vkinek*; *a nyakára hág vkinek/vminek*; *nyakon fog/ragad (vkit)*; *nyakon csíp (vkit)*; *vkinek a nyakára teszi a kötelet*), ставља неке неки терет, бригу на врат (*a nyakába akaszt vkinek vmit*; *a nyakába ragaszt/varr vkinek*; *a nyakába szó/varr vkinek vmit*; *pert akaszt vkinek a nyakába*; *a nyakára hoz/küld vkit/vmit*; *a nyakára ül vkinek*; *vkinek a nyakára ültet/visz vkit*), представља и ствара неке нелагоду, оптерећење (*kolonc vkinek a nyakán*; *a nyakán lóg/ül vkinek*; *a nyakán van (vmi)*¹⁰; *a nyakára ül vkinek*; *nyűg a nyakán*; *vkinek a nyakába varrja/akasztja magát*) или не чини ништа да помогне особи која је у великим проблемима (*nyakig hagy a szarban (vkit)*).

Значење фразеологизма *kitekeri/kicsavarja/kitöri a nyakát vkinek*, нарочито примарно ‘давити, убити некога’, сведочи о егзистенцијалној важности врата као органа људског тела, стога ћемо га на основу тога сврстати у домен постојање/човекова егзистенција, док у свом секундарном значењу ‘а. упропастити, уништити некога, б. потчинити некога себи’, несумњиво одговара домену међуљудских односа.

4.3.4. Емоције

У фразеологизму *félty a nyakát* ‘плашити се за свој живот’ глагол индукује осећање страха, док у *a nyakába borul vkinek*; *a nyakába ugrik örömben vkinek* ‘обесити/бацити се/пасти/ некоме око врата’ препознајемо осећање интензивне среће, привржености. На основу два примера, од којих један означава позитивно, а други негативно осећање, не можемо увидети никакву правилност или донети неки нарочит закључак, само можемо констатовати стање.

¹⁰ Односи се на опасност, бригу, не на особу.

4.3.5. Материјално стање човека

Од два примера која налазимо у мађарском језику – *koldustarisznyát akaszt/vesz a nyakába* ‘дотерати до просјачке торбе/просјачког штапа’ и *nyakig úszik/ül az adósságban* ‘пливати/грцати у дуговима, бити у дуговима до гуше/врата’, који описују човеково материјално стање, један пример означава сиромаштво, док други означава презадуженост. Као што видимо, у српском језику формални еквивалент појављује се само у другом примеру.

4.3.6. Околности оквир

Табела 4: Примери из домена околности оквир у мађарском и српском језику

мађарски језик	српски еквивалент
<i>a nyakába szakad vmi</i>	<i>навући бегу на враӣ</i>
<i>a nyakán van a kés</i>	<i>има̄ти нож ѿод враӣом/грлом</i>
<i>a nyakán marad (vmi)</i>	<i>оста̄ти коме неш̄ио на враӣу (за враӣом), бӣти коме неш̄ио на враӣу (за враӣом)</i>
<i>nyakig ül a bajban/pácban</i>	<i>бӣти у ѿроблему/шкрӣцу/падном сосу</i>
<i>szorul/szűküül a hurok a nyakán/a nyaka körül</i>	<i>с̄ӣеже се обруч око ко̄а; с̄ӣеже се уже/омча око враӣа; дошла вода до ѿуше</i>
<i>a nyakára nő</i>	<i>2. ош̄е̄ти се кон̄троли; осилӣти се; зајашӣти некоме за враӣ</i>

На основу посматраних примера закључујемо да сви фразеологизми приказују тешке, лоше, па и опасне околности у којима се особа може наћи.

4.3.7. Стање

Проналазимо један фразем на мађарском језику, *kutya baja, csak a nyaka/torka véres*, који представља овај домен, док у српском нема формалног еквивалента овом фразему.

4.3.8. Постојање / човекова егзистенција

Три фразема развила су своје значење по метонимијском моделу ДЕО ТЕЛА ЗНАЧАЈАН ЗА ЖИВОТ → ЖИВОТ (Штрбац – Штасни 2017: 82): *a nyakába kerül(het)* ‘коштати/стајати кога нешто главе/живота’, *a nyakát szegi* ‘1. пући као звечка, 2. секира за врат; отићи богу на истину’ и *kitekeri/kicsavarja/kitöri a nyakát vkinek* ‘заврнути некоме шију/врат’,¹¹ што одговара и његовој биолошкој улози.

4.3.9. Прилошки односи

4.3.9.1. Врат као локализатор

Најзаступљенији тип прилошких односа у корпусу, чију потврду налазимо у 35 примера, јесте *vraĩ* као локализатор. О томе сведочи морфолошка анализа лексеме *nyak* јер се у великом броју фразеологизама *nyak* јавља с неким од падежних наставака *-n/on/en/ön, -ba/be, -ra/re*, чије је основно значење локација (мировање и кретање – апроксимација). Само у једном примеру појављује се наставак *-ról/ról* у значењу места, удаљавања од почетне тачке. Предлошко-падежне конструкције аблативног, адлативног и перлативног типа које налазимо као еквиваленте у српском језику (*на vraĩу, за vraĩ/-ом, око vraĩа, о vraĩ* и сл.), такође, указују на такву врсту концептуализације.

Навешћемо по један пример за сваки наставак: *leráz a nyakáról vkit/vmit* ‘скинути кога/шта са врата/грбаче’; *a nyakába akaszt vkinek vmit* ‘обесити некоме нешто о врат’; *a nyakán van a kés* ‘имати нож под вратом/гушом’; *a nyakára hoz/küld vkit/vmit* ‘послати/довести/натоварити кога/шта некоме на врат’.

У случају овог локализатора примећујемо да се врло често користи унутрашњи просторни однос уместо спољашњег, јер *nyakába* заправо означава *на* врат или *око* врата а не унутрашњост, дакле, дословно би требало преводити у врат.

Закључујемо да је код лексеме *nyak* као локализатора у корпусу најзаступљеније прилошко значење, о чему сведочи 35 примера од укупно 51

¹¹ 1. удавити, убити некога; 2. а. упропастити, уништити некога, б. потчинити некога себи.

које налазимо у мађарском језику. То чини чак 69% укупне грађе. У српском језику је, такође, веома заступљено ово значење, међутим, како немамо свуда потпуне или делимичне формалне еквиваленте у односу на мађарски, не можемо изнети прецизне податке.

4.3.9.2. Врат као мера, степен

Фразем *go vrait̃a* у српском језику налазимо као самосталан у значењу ‘преко мере’. У мађарском језику он не постоји као засебан, али се јавља као конституент других фразема (*nyakig hagy a szarban (vkit); nyakig úszik/ül az adósságban; nyakig ül a bajban/pácban*).

Ако некога осџавимо у ѿвнима *go ѿуше*, да ѿлива/буде у дуѿовима *go ѿуше* или да *segi у ѿроблемима/ишкриѿу go vrait̃a*¹² и притом замислимо тело као вертикалу – локализатор, *vrait̃/ѿушу* као оријентир, а *ѿроблем* или *ѿовна* као објекат локализације, онда, осим што можемо говорити о мери, можемо говорити и о степену.¹³

С категоријом степена упознали смо се посредством рада С. Степанова и М. Николић (2013). Аутори наводе да П. Пипер семантичку категорију степена дефинише као „апстрактно локализовање извесног обележја неког ентитета на вертикално схваћеној скали могуће изражености тог обележја” (Пипер 2009: 66, према Степанов – Николић 2013: 237).

Интензитет особине или процеса садржан у фразеологизму заправо се исказује степеном (Мршевић Радовић 1987: 15) и оно представља нунумеричко квантификовање (Степанов – Николић 2013: 236), за шта налазимо потврду у неколико примера нашег корпуса.

¹² Дослован превод мађарског израза јесте *nyakig ül a bajban/pácban*.

¹³ „Пипер истиче (2001: 20) да „postoje tri obavezna elementa situације označene izrazom sa značenjem lokalizације i tri primarna elementa svakog takvog značenja: (1) објекат локализације, (2) локализатор (kao sredstvo локализације) i (3) конкретизатор односа између (1) i (2), за који izgleda umesno upotrebiti termin оријентир” (Степанов – Николић 2013: 237).

4.3.10. Врат као објекат

Табела 5: Примери у којима се врат јавља у функцији објекта

мађарски језик	српски еквивалент
<i>behúzza a nyakát</i>	<i>узући ројове</i>
<i>felteszi a nyakát (vmire)</i>	<i>даћи љаву за нешићо; сџавићи љаву на љањ</i>
<i>félta a nyakát</i>	<i>џлашићи се за свој живоћ/своју кожу</i>
<i>kitekeri/kicsavarja/kitöri a nyakát vkinek</i>	<i>заврнути неcome шију/враћ</i>
<i>kitekeri az üveg nyakát¹⁴</i>	<i>докрајчићи флашу; исцедићи флашу</i>
<i>kitöri a nyakát</i>	<i>ломћићи враћ</i>
<i>a nyakamat teszem rá!</i>	<i>дајем љаву!; сџављам љаву на љањ!</i>
<i>a nyakát szegi</i>	<i>1. љући као звечка</i>
	<i>2. секира за враћ; оџићи боју на исџину</i>

У овим примерима *њуак/враћ* је у својству објекта физичке радње коју над њим спроводи сам посесор или други учесник у ситуацији.

4.3.11. Врат као субјекат

Табела 6: Примери у којима се врат јавља у функцији субјекта

мађарски језик	српски еквивалент
<i>ketény a nyaka</i>	<i>човек дренове љаве; имаћи јојунасџу нарав</i>
<i>nem hajlik a nyaka</i>	<i>не савијаји/џовијаји кичму/враћ</i>
<i>kutya baja, csak a nyaka/torka véres</i>	<i>1. бићи зрео за сџаро љвожђе</i>
	<i>2. наћи се у небраном џрожђу; џровесџи се као бос џо џрњу</i>

У првом и трећем примеру субјекат стоји уз именски предикат. У мађарском језику овакав субјекат садржи само именску реч, без копуле. Други пример садржи медијални глагол који изражава збивање, стање или промену стања (*не савија се враћ*).

¹⁴ Део у односу на целину.

5. Закључак

Соматизми као семантичко поље заступљени су у свим језицима, те припадају основном лексиколошком фонду сваког језика и језичким универзалијама. Стога није нимало чудно то да је човек у вечитој тежњи да појми свет око себе, полазећи од конкретног да би објаснио апстрактно, управо посезао за оним што му је било најближе – сопственим телом, те изгледом и функцијама које је њиме обављао. Отуд су управо ти концептуални домени најзаступљенији у фразеолошким обртима.

Циљ овог рада био је да опишемо сличности и разлике које се јављају на формалном и значењском плану на примерима фразеологизама са лексемом *нуак/враӣ* као саставницом, користећи притом мађарски као полазни језик.

Формална анализа показала је да се у 23 примера (45% грађе) појављују потпуни формални и семантички еквиваленти у српском и мађарском језику, док у 15 примера (29% грађе) фразеологизми који у мађарском језику имају саставницу *нуак* у српском немају еквивалент који садржи лексему *враӣ* нити неки од његових делимичних синонима. У осталим примерима пак дешавају се делимична поклапања.

У фразеолошким обртима с лексемом *нуак/враӣ* најбројнији су они који указују на међуљудске односе (чак 39% од укупног броја), док су остале категорије заступљене у мањем обиму, а неке налазимо само у појединачним примерима. Посматрајући ову групу фразеологизама, можемо извести општи закључак да се њима углавном осликавају негативни међуљудски односи који се претежно манифестују на три начина и то тако што једна страна доводи другу у непосредну, чак животну опасност или јој ставља неки терет, бригу на врат и представља, односно ствара јој нелагоду, оптерећење.

Говорећи о домену прилошких односа, најзаступљеније је значење врата као локализатора у 35 примера (69% грађе), о чему сведочи формална, морфолошка анализа на мађарском језику, односно еквивалентне предлошко-падежне конструкције на српском језику.

Верујемо да резултати нашег истраживања могу дати допринос једном већем контрастивном истраживању соматизама у фразеологији српског и мађарског језика.

ИЗВОРИ

- Оташевић, Ђорђе (2012). *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: ИК Прометеј.
 РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

*

- Andrić, Edita *Mađarsko-srpski frazeološki rečnik* (u rukopisu).
- Matešić, Josip (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Magyar nyelv értelmező szótára*, I–VII (1959–1962), A magyar tudományos akadémia, Akadémiai kiadó, Budapest.
- МЭК: *Magyar értelmező kéziszótár* (2003). Budapest: Akadémiai Kiadó.

ЛИТЕРАТУРА

- Мршевић-Радовић, Драгана (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.
- Степанов, Страхинја и Марина Николић (2013). Фразеологизми као средство изражавања семантичке категорије степена у српском језику. У: *Савремени тјокови у лингвистичким исцрживањима*, vol. I. (ур. Весна Половина и Јулијана Вучо). Београд: Филолошки факултет: 233–248
- Штрбац, Гордана и Гордана Штасни (2017). *Соматизми и концептуализација стварности у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Штрбац, Гордана (2012). Фразеологизми с лексемом *глава* у српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. LV/2: 105–117.
- Штрбац, Гордана (2018). *Фразеологија о човеку и човек у фразеологији*. Нови Сад: Филозофски факултет.

*

- Andrić, Edita (2016). OKO ZA OKO. Kontrastivna frazeološka analiza sa odrednicom *szem/oko* u mađarskom i srpskom jeziku *Primenjena lingvistika br. 17*, Beograd – Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Filološki fakultet u Beogradu, Filozofski fakultet u Novom Sadu 87–106.

Andrić, Edita (2018). Zub za zub. Frazeološke jedinice sa komponentom 'zub' u mađarskom i srpskom jeziku. *Tenth International Interdisciplinary Symposium Encounter of cultures*. Novi Sad: Faculty of Philosophy, 31 Nov. 2018.

Snežana Hasanagić Đorđin

PHRASEMES WITH THE SOMATISM *NYAK/VRAT* IN HUNGARIAN AND SERBIAN LANGUAGE

Summary

Phrasemes represent ununiversal, timeless truths based on human experience. As the first human experience is based on the knowledge of body, it is not unexpected that body parts were used to grasp and express abstract categories. Thus, somatisms are frequent in the phraseology of all languages, which our research supports.

The aim of our research is to identify the similarities and differences between the two languages, Serbian and Hungarian, through the examples of phrasemes which contain the somatism *nyak/vrat*. The starting point is Hungarian language. The corpus is excerpted from both Serbian and Hungarian descriptive and phraseological dictionaries.

Serbian and Hungarian languages are geneologically and typologically entirely different languages and the differences between them are manifested on all linguistic levels. However, the fact that they have coexisted on the region of the Panonian plain for an entire millenium must not be neglected. Differences found in the phrasemes, first of all, depict cultural specificities of each nation. Similarities can be explained through cultural, social and historical ties, as well as universal truths found by the language speakers independently.

KEY WORDS: the Serbian language, the Hungarian language, phraseology, somatism, *nyak/vrat*.

Снежана Хасанагић Ђорђин
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Република Србија
snezana.hasanagicdjordjin@gmail.com

